

משרד החינוך התרבות והספורט
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

כלכלה

תכנית לימודים

5 יחידות

מקצוע בחירה בחטיבה העליונה
לבית הספר הכללי, הערבי והדרוזי

ירושלים התשס"ו

תכנית הלימודים הוכנה על ידי הוועדה להכנת תכנית לימודים בכלכלה:

חברי הוועדה:

ד"ר נילי מארק, בית הספר לחינוך ובית הספר לכלכלה, אוניברסיטת תל אביב – יו"ר
ד"ר יהודה ליאון, מפמ"ר ומרכז צוות מדעי החברה – מרכז
גב' מוריה אבנימלך, מרצה לכלכלה במכללה למנהל במכללת ספיר, שדרות
גב' עופרה אלשיך, מרצה לכלכלה במכללת בית ברל, כפר סבא, ומורה לכלכלה בבית
הספר על שם הרצוג, כפר סבא
גב' גלי ברגמן, מורה לכלכלה בתיכון הראשונים, הרצליה
גב' סוזי ליפין, מורה לכלכלה בגימנסיה הרצליה, תל אביב
גב' ליאור נעמתי, מורה למנהל עסקים, מנח"י, ירושלים
גב' עלית ענבר, מורה לכלכלה בבית הספר המקיף על שם רוטברג, רמת השרון
גב' לאה קורן, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת חיפה

סייעה בכתיבה עיבוד ועריכה: גב' חנה אדן, מרכזת אשכול חברה, האגף לתכנון ולפיתוח
תכניות לימודים, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים

קראו והעירו:

גב' נאוה סגן, מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך התרבות
והספורט, ירושלים
ד"ר צופיה יועד, סגנית מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים ומנהלת גף תכנים,
משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים

עריכת הלשון: ליאורה הרציג

ביצוע גרפי ולוחות: ארט פלוס, ירושלים

תוכן העניינים

חלק א'

מבוא / 7

- השיקולים לכתיבת תכנית הלימודים בכלכלה / 7
- ייחודה של התכנית החדשה בהשוואה לקודמתה / 8
- התלבטויות שהתעוררו במהלך כתיבת התכנית / 9
- התפיסה הרעיונית של התכנית / 11
 - עקרונות התכנית / 11
 - מטרות התכנית / 13
 - דרכי הוראה למידה והערכה / 15
 - הערכה כמעצבת הוראה / 20
 - אוכלוסיית היעד / 26
 - מבנה התכנית / 26
- תכנית הלימודים בשתי היחידות הראשונות / 26
- תכנית הלימודים בשתי היחידות המתקדמות (שלישית ורביעית) / 27

חלק ב'

יחידות לימוד ראשונה ושנייה / 33

- פרק 1: מבוא / 33
- פרק 2: מחסור, בחירה וויתור / 36
 - מהותה של תופעת המחסור / 36
 - הדילמות הנגזרות מתופעת המחסור / 38
- פרק 3: עקומת גבול אפשרויות הייצור (עקומת התמורה) / 39
 - פרק 4: תעסוקה ואבטלה / 41
 - פרק 5: הון אנושי וצמיחה כלכלית / 44
 - פרק 6: שוק – ביקוש והיצע / 46
 - התנהגות הצרכן / 48
 - התנהגות היצרן / 49
 - שיווי-משקל בשוק של מוצר יחיד / 50
- פרק 7: שוק העבודה / 52
- פרק 8: כשלי שוק והתערבות הממשלה / 55

- פרק 9: אישויון ועוני / 57
 אישויון / 57
 עוני כתופעה כלכלית-חברתית / 60
 פרק 10: מושגי יסוד במאקרו-כלכלה / 62
 פרק 11: תקציב המדינה / 66
 פרק 12: גלובליזציה / 68

יחידת לימוד שלישית – סוגיות במאקרו-כלכלה / 71

- פרק 1: מבוא / 71
 פרק 2: כסף, בנקים ובנק מרכזי / 73
 כסף – מהותו ותפקידיו / 73
 בנקים מסחריים / 74
 הבנק המרכזי / 76
 כמות הכסף ורמת המחירים / 77
 שוק הכסף / 78
 הבורסה / 79
 פרק 3: מודל משולב למשק סגור / 81
 פרק 4: מדיניות כלכלית במשק סגור / 83
 פרק 5: יתרון יחסי וסחר-חוץ / 85
 פרק 6: מאזן התשלומים ומדיניות מאזן התשלומים / 87
 פרק 7: מודל משולב למשק פתוח / 89

יחידת לימוד רביעית – נושאים נבחרים בכלכלת ישראל / 93

- פרק 8: המשק הישראלי – השנים הראשונות / 93
 פרק 9: ממשבר האנרגיה עד התכנית לייצוב המשק / 95
 פרק 10: מתכנית הייצוב לשפל כלכלי (1985-1990) / 97
 פרק 11: שנות ה־90: עלייה, אבטלה ושינויים מבניים / 99
 פרק 12: ראשית שנות ה־2000 – שנים קשות למשק הישראלי / 101
 פרק 13: התפתחות החשיבה הכלכלית המודרנית: / 103
 על משנתם של מעצבי תורת הכלכלה המודרנית
 אדם סמית / 103
 דוד ריקרדו / 106
 ג'ון מינארד קיינס / 107
 סוציאליזם / 107
 קפיטליזם / 108
 ביבליוגרפיה / 109
 אתרי אינטרנט / 112
 פילמוגרפיה / 113

חלק א'

השיקולים לכתיבת תכנית הלימודים בכלכלה

1. בחברה הישראלית חלו בשנים האחרונות שינויים חברתיים, כלכליים ותרבותיים רבים. זוהי חברה יותר פלורליסטית, מקוטבת ואינדיבידואליסטית. שינויים אלו התרחשו על רקע תהליכי גלובליזציה כלל-עולמיים והחרפת הוויכוח בין תפיסות כלכליות-חברתיות שונות, וגדל אפוא הצורך של הפרט לגבש לעצמו השקפת עולם. התכנית החדשה נועדה לסייע לתלמידים להבין טוב יותר את התהליכים הכלכליים המתרחשים סביבם ולהעניק להם כלים להתמודד עם מציאות מורכבת בעולם משתנה.
2. התקשורת הכתובה והאלקטרונית מביאה סוגיות כלכליות לאומיות לפתחו של כל אדם ומגבירה את העניין בנושאים כלכליים, כמו מדיניות רווחה, חינוך וביטחון. כצרכני תקשורת, התלמידים מוצפים מידע כלכלי זמין, שלעתים קרובות הוא מורכב וקשה להבנה. הם זקוקים לכלים כדי לנווט בתוך שפע המידע וכדי לשפר את יכולת ההבחנה והשיפוט שלהם באשר לאיכות המידע, מקורותיו, הפרשנות הנלווית לו, שיקולים אידאולוגיים, אינטרסים ועוד. תקוותנו היא שהתכנית תגביר את מודעות התלמידים למורכבות ולריבוי הפנים של המידע שהם נחשפים אליו ובכך תאפשר להם לצרוך נכון את המידע הזמין ולהפעיל שיקול דעת.
3. השיקול הכלכלי תופס כיום משקל גדל והולך בהחלטות הפרט (מה ללמוד, במה לעסוק, כיצד להקצות זמן בין עבודה לפנאי ועוד). אחת ממטרות התכנית היא לטפח את המיומנויות הדרושות לתלמידים בתהליך קבלת החלטות אישיות ואת אלה הדרושות לבחירה בין חלופות ולהבנת הוויתורים ההכרחיים הנגזרים מהבחירה.
4. בשנים האחרונות גובר הוויכוח בישראל ובעולם באשר למדיניות הרצויה לפתרון בעיות הכלכלה. התכנית חושפת את התלמידים לויכוח זה ומציידת אותם בכלים שיאפשרו להם להבין את המחלוקות כדי שיוכלו לגבש עמדה אישית מושכלת.
5. התכנית מדגישה את בעיית המחסור ואת הצורך הנגזר ממנה לבחור בין חלופות ולנסח סדר עדיפות. הוועדה רואה בהבנה עמוקה של מושגים אלה ובהטעמתם לא רק בסיס להבנת עקרונות החשיבה הכלכלית, אלא בסיס לחשיבה רציונלית, להערכה טובה יותר של המציאות, לנכונות להציב גבולות ולגיבוש עמדות מוסריות. כל אלה יסייעו לתלמידים, כאנשים צעירים, לקבל החלטות במציאות דינמית.

ייחודה של התכנית החדשה בהשוואה לקודמתה

1. ועדת תכנית לימודים זו התבססה בעבודתה על טיוטת תכנית הלימודים בכלכלה, רמה רגילה ורמה מוגברת, שגובשה בשנת 1998 על ידי חברי ועדת תכנית בראשות פרופ' יעקב רוזנברג.
מטרת התכנית היא להרחיב את אופקיהם של התלמידים בנושאים כלכליים-חברתיים, ועל כן היא כוללת נושאים חדשים כמו גלובליזציה, פְּשֵׁלִי שוק, אבטלה ותעסוקה, עוני, אי-שוויון ומדיניות רווחה, ומחייבת שימוש במקורות מידע מגוונים כגון: ספרי עיון, נתונים סטטיסטיים, אתרי אינטרנט, עיתונים וסרטים.
2. התכנית מתמקדת במספר מודלים כלכליים בסיסיים, שישמשו נדבכים לדיון בסוגיות כלכליות-חברתיות ולניתוח המדיניות הכלכלית. מודלים אלו נבחרו משום שהבנתם מאפשרת ללומדים להפנים את יסודות החשיבה הכלכלית, להבין את המציאות הכלכלית ואת המדיניות הכלכלית, לגבש עמדה מנומקת ולקיים דיון ביקורתי בנושאים כמו צמיחה כלכלית, השקעה בהון האנושי, תקציב המדינה ועוד.
3. התכנית בנויה באופן מודולרי: שתי יחידות הלימוד הראשונות מהוות תשתית להבנת שתי היחידות הנוספות – השלישית והרביעית.
בשתי היחידות הראשונות, התלמידים יכירו את מושגי היסוד בכלכלה וכמה מן המודלים הבסיסיים בתחום המיקרו-כלכלה והמאקרו-כלכלה. המודלים הללו ישולבו בסוגיות לדיון הלקוחות מהמציאות הישראלית והכלל-עולמית ואשר מאפשרות יישום החומר הנלמד.
יחידת הלימוד השלישית עוסקת בהרחבה והעמקה של נושאים תאורטיים ושל שאלות מדיניות הנגזרות מהם, בעיקר בתחום המאקרו-כלכלה. בדומה לגישה שנקטה בשתי יחידות הלימוד הראשונות, נושאים אלו ישולבו בסוגיות לדיון שיש להן חשיבות בהבנת המציאות הכלכלית-חברתית ונדרש להן ידע רב יותר. יחידת הלימוד הרביעית עוסקת בסוגיות נבחרות בכלכלת ישראל, המצויות בציר הזמן מאז קום המדינה ועד התקופה הנוכחית. בכל אחת מהתקופות יושם דגש על התחום שהיה מהותי באותה עת.
4. נוסף על לימודים בהיקף של ארבע יחידות לימוד, יוכלו התלמידים לבצע עבודת חקר בהיקף של יחידת לימוד אחת שתשלים את היקף הלמידה לחמש יחידות לימוד בכלכלה.
5. התכנית מושתתת על למידה פעילה והבניה של ידע על ידי הלומדים. לכן נוספו דרכי הוראה-למידה והערכה כמו: קריאה מודרכת של מאמרים, עבודות עיתונות קבוצתיות, גיבוש דפי עמדה אישיים, התנסות במטלות חקר ומטלות ביצוע.
התכנית רלוונטית יותר ללומדים בשל שילוב תכנים ודוגמאות מעולמם של המתבגרים וחשיפתם לדיונים מרחיבי דעת הנמצאים במרכז השיח הציבורי תודות לשימוש בטכנולוגיות מתקדמות ודרכי הוראה עדכניות בהתאם לפדגוגיה העכשווית, לרבות השימוש באתרי אינטרנט.

התלבטויות שהתעוררו במהלך כתיבת התכנית

עבודת הוועדה לוותה בהתלבטויות שניתן לסווגן לארבע קטגוריות שונות:

- 1. התלבטויות בתחום הדעת – אילו תכנים ומודלים להכליל ועל אילו ניתן לוותר?**

אחת המטרות החשובות שעמדה לנגד עיני הוועדה הייתה לאפשר בתהליך ההוראה למידה מרווחי זמן לדיונים, להעמקה ולהרחבה. התכנית כוללת תכנים ומודלים שהם אבני יסוד של החשיבה הכלכלית, ועל כן היה חשוב להקצות זמן לדיונים מעמיקים ובמקביל ליצור שילוב מתאים של חשיבה אנליטית, סוגיות לדיון ובקרת חומיות. התכנית מתמקדת אפוא בנושאים המבטאים את עיקרי החשיבה הכלכלית תוך ראייה רחבה יותר של המציאות ופיתוח יכולת ניתוח של תהליכים רלוונטיים. מטעם זה ויתרה הוועדה, לדוגמה, על ניתוח אנליטי פרטני, כמו טיפול בפונקציות ייצור ספציפיות המובילות לעקומות תמורה בעלות צורה מתאימה, או על ניתוח ההשפעות של סוגי מיסוי וסבסוד שונים על השווקים.
- 2. מבנה התכנית – מה לכלול בכל אחת מרמות הלימוד?**

הוועדה התלבטה בסוגיה האם וכיצד ניתן לחרוג בתכנית הלימודים החדשה מהחלוקה המסורתית לשני חלקים הנוהגת במוסדות האקדמיים והקיימת בתכנית הלימודים: החלק הראשון, מיקרו-כלכלה, העוסק בלימוד ההתנהגות הכלכלית של היחידות הקטנות במשק (צרכים ופירמות); החלק השני, מאקרו-כלכלה, העוסק בניתוח הפעילות המצרפית במשק והמתמקד בתופעות כלל-משקיות. לבסוף הוחלט בוועדה "לשבור" חלקית את החלוקה החדה הזו ולשלב ככל האפשר תכנים ומודלים מתחום המיקרו ומתחום המאקרו. זאת כדי לעזור לתלמידים להבין סוגיות כלכליות-חברתיות במציאות הישראלית.
- 3. שילוב תופעות אקטואליות – מה המשקל שיש לתת לתופעות אקטואליות שונות?**

מרכזיותן של תופעות מתחום הכלכלה בשיח הציבורי משתנה בהתאם לשינויים במשק. כך, למשל, הייתה האינפלציה תופעה מרכזית במשק הישראלי במהלך שנות ה-70 וה-80. לעומת זאת, מהמחצית השנייה של שנות ה-90 ועד היום, האבטלה היא "הנושא המרכזי" בעוד שהאינפלציה נדחקה למקום משני. בסופו של דבר הוחלט לתת משקל שווה לתופעות האינפלציה והאבטלה, וזאת מהטעמים הבאים:

 - תכנית הלימודים תיכלל במערכת החינוך לאורך זמן, ובתקופה זו עשויים להתרחש שינויי מגמות נוספים.

- תופעות מרכזיות כלכליות קיימות תמיד באופן גלוי או סמוי, אלא שחשיבותן משתנה במשך הזמן ובתקופות שונות. כך, לדוגמה, למרות שכיום האינפלציה בישראל נבלמה ואינה קיימת כתופעה סטטיסטית, היא עדיין מהווה איום פוטנציאלי שיש לו השפעה מכרעת על המדיניות הכלכלית. לעומת זאת, האבטלה שהייתה שנים רבות תופעה שולית, הפכה לתופעה מרכזית.
- מן הסתם, הפיקוח על הוראת הכלכלה יוכל להנחות את המורים לתת דגש מיוחד לנושא שחשיבותו האקטואלית עולה בתקופה מסוימת.

4. מקורות וספרות מקצועית – האם להציג מקורות, ספרות מקצועית ואתרי אינטרנט?

הוחלט להפנות למקורות וספרות מקצועית, וזאת מכמה טעמים: התכנית שונה מקודמותיה כי אינה מתבססת רק על התכנים האנליטיים ועל הניתוח המתחייב מהם, אלא מכוונת להעשרה תרבותית בתחום הדעת וביזיקה לתחומי דעת אחרים במדעי החברה. הדבר מחייב שימוש רב במאמרים וספרים בנושאים מגוונים ובתחומי למידה נוספים.

זאת ועוד; רוב המורים אינם מכירים את הספרות המקצועית המלווה תכנית זו, וחלק מהמושגים הם חדשים עבורם. הוועדה צירפה אפוא רשימות של אתרי אינטרנט, מאמרים, ספרים, סרטים (פילמוגרפיה) אשר יאפשרו למורים לבנות את "מדף הספרים" שלהם וליישם באופן נאות את מטרות הוראת התכנית.

התפיסה הרעיונית של התכנית

עקרונות התכנית

התכנית מושתתת על עקרונות מספר שמתבססים על מבנה תחום הדעת של הכלכלה, על תפיסות פדגוגיות עדכניות וכן על הערכים שביסוד הדמוקרטיה הישראלית.

1. הגישה הקונסטרוקטיביסטית – תכנית הלימודים פותחה על פי גישת הפדגוגיה הקונסטרוקטיביסטית הרואה בלמידה תהליך של הבניית ידע. בתהליך זה התלמיד* פעיל בבניית עולם הידע שלו בדרך ייחודית ומשמעותית עבורו. דרך זו תלויה הן במשאבו האישיים של התלמיד והן בסביבה המספקת לו גירויים ללמידה ותמיכה. כלומר, תהליך הלמידה הוא תהליך דיאלוגי בין התלמיד לסביבה ולסובבים אותו ובין התלמיד לעצמו. תהליך למידה מסוג זה מאפשר לתלמיד לפתח מודעות למושגיו הספונטניים – הידע החדש נבנה על סמך הידע הספונטני הקודם שנרכש מתוך התנסויותיו של התלמיד כאזרח, כצרכן וכבן־משפחה.

2. טיפוח חשיבה רציונלית – התכנית נועדה להקנות לתלמיד את דרך החשיבה הכלכלית, שהיא חשיבה המאפשרת בחירה רציונלית. בחירה רציונלית מבוססת על הבנת המגבלות, הגבולות והוויתורים המתחייבים מבחירה זו וכן התוצאות הנגזרות ממנה. פיתוח חשיבה רציונלית יסייע לתלמיד הן בהבנת ההשלכות של בחירותיו האישיות והן בהבנת השלכותיהן של הבחירות שמתקבלות ברמה הלאומית. חשיבה רציונלית היא בסיס לחשיבה ביקורתית.

3. טיפוח תפיסה ערכית – התכנית מדגישה נושאים כלכליים המשיקים לערכים אוניברסליים, יהודיים וישראליים, כמו צדק, חמלה, סולידריות חברתית, סובלנות וכבוד לאחר, אמפתיה, אחריות אישית וחברתית ושוויון מגדרי.

* מטעמים של נוחות הקריאה, נקטנו פעמים רבות לשון יחיד-זכר. כמובן, הכתוב נוגע לתלמידים ותלמידות, למורים ומורות.

4. **גישה ספירלית** – עולם המושגים והנושאים נבנה בהדרגה, נדבך על נדבך. במהלך ההוראה-למידה, שבים ועוסקים במושגי היסוד להרחבתם ולהעמקת הדיון בהם בהקשרים שונים. בתהליך הבניית הידע, לימוד של חומר חדש מתבסס על חומר קודם ומתוספים לו היבטים שונים והבנה חדשה לעומק ולרוחב.

הספירליות באה לידי ביטוי בכל אחת מיחידות הלימוד ובמבנה התכנית בכלל, הכוללת שתי רמות: רמת בסיס ורמה מוגברת. הרמה המוגברת מרחיבה ומעמיקה תכנים שנלמדו ברמת הבסיס. כך, לדוגמה, מודל השוק נלמד ברמת הבסיס בהתעלם מהשפעות היצוא והיבוא. הרמה המוגברת כוללת חזרה על המודל הבסיסי והרחבתו תוך התייחסות להיבטים כלכליים ופוליטיים של סחר בינלאומי.

5. **רלוונטיות לומדים** – התכנית עוסקת בנושאים שהתלמידים נתקלים בהם כל העת ברמה האישית-משפחתית וברמה הלאומית ושנידונים באמצעי התקשורת, בעיתונות הכתובה והמשודרת ובשיח הציבורי.

התכנית מסייעת ללומדים להכיר את המציאות החברתית-כלכלית שבה הם חיים, להבינה, להבחין בשינויים החלים בה ולדעת להסבירם. הבנה של תהליכים כלכליים-חברתיים תהווה תשתית לתפקודם ולהשתלבותם בחיי החברה כאזרחים.

6. **מורכבות וראייה מהיבטים שונים** – הדיון בסוגיות מאפשר ללומד לפתח יכולת אינטגרציה ותפיסת עולם הוליסטית. כך, לדוגמה, בעיית האבטלה נידונה מהיבטים שונים ובזיקה לתחומי דעת שונים במדעי החברה:

- היבטים כלכליים (כגון אָבדן תפוקה למשק).
 - היבטים סוציולוגיים (כגון שינויים ביחסי הגומלין במשפחה).
 - היבטים פסיכולוגיים (כגון השפעות על התנהגות הפרט ואישיותו).
 - היבטים פוליטיים מתחום מדע-המדינה (כגון צמיחת תנועות מחאה).
- היבטים אלו מצטרפים להבנת הבעיה האקטואלית של האבטלה על כל מורכבותה ובראייה כוללת.

7. **הערכה** היא חלק אינטגרלי מתהליכי ההוראה-למידה. בתהליך ההוראה-למידה הערכה, צריך שתהיה הלימה בין מטרות התכנית לבין אסטרטגיות ההוראה-למידה ודרכי ההערכה.

8. **גיוון דרכי הוראה-למידה והערכה** – על מנת לענות על צורכי לומדים שונים ולאפשר ללומד להבנות ידע מתוך התנסות אישית, יש לשלב מגוון של דרכי הוראה-למידה

והערכה שיצמיחו לומד בעל מכוונות עצמית בלמידתו. בתהליך ההוראה-למידה מוצע להפעיל מגוון של דרכי הוראה-למידה והערכה כגון: דיון מושכל – ניתוח וגיבוש עמדה בסוגיות הנמצאות במרכז השיח הציבורי ועל סדר היום הלאומי, הוראת עמיתים, קריאה מודרכת של מאמרים, גיבוש דפי עמדה, עבודות חקר בקבוצות ועבודת חקר אישית, מטלות ביצוע, למידה חוץ-כיתתית, סיורים, צפייה בסרטים, שימוש במאגרי מידע ממוחשבים.

מטרות התכנית

להלן פירוט המטרות הכלליות של התכנית.

המטרות האופרטיביות הייחודיות לנושאי הלימוד השונים, מפורטות בראשיתו של כל אחד מהנושאים.

המטרות משלבות היבטים קוגניטיביים, אפקטיביים והתנהגותיים ואינן מציגות אותם בנפרד.

בגיבוש המטרות, ראתה הוועדה לנגד עיניה לומד בעל מכוונות עצמית בלמידה.

מטרות כלליות

התלמידים:

1. יפתחו חשיבה רציונלית המביאה בחשבון גבולות, מגבלות וויתורים הנדרשים להשגת מטרות בחיים. בדרך זו ירכשו מיומנויות לקבלת החלטות נבונות.
 2. יכירו את שפת הכלכלה ויכולו ליישם תאוריה וכלים כלכליים להבנת המציאות.
 3. יהיו מודעים לרבגוניותה של החברה הישראלית ויכירו את השינויים המשמעותיים שחלו במדיניות הכלכלית-חברתית בישראל.
 4. יכירו ויבינו מגמות כלל-עולמיות גלובליות המשפיעות על המשק הישראלי.
 5. יפתחו חשיבה כלכלית מושכלת וביקורתית בסוגיות מרכזיות שעל סדר היום הלאומי והעולמי.
- יפתחו יכולת לגבש עמדות מנומקות לגבי סוגיות מרכזיות, כלכליות-חברתיות, שעל סדר היום בישראל ובעולם.
 - יגבשו השקפת עולם מוסרית סביב ערכים יהודיים, הומניסטיים ודמוקרטיים, הרלוונטיים לתחום הכלכלי-חברתי.
6. יבינו את אחריותה של הממשלה כלפי תושביה ואת אחריות הפרט כלפי מדינתו.
 7. יכירו נושאים מתחומי דעת שונים המשיקים לנושאים הנלמדים בכלכלה, באמצעות סרטים, ביוגרפיות, קטעי ספרות ועוד אשר נועדו להרחבת האופקים.

8. יפתחו כישורי לומד עצמאי, המסוגל להבנות ידע באמצעות חקר תופעות ודין בסוגיות הנלמדות, תוך שימוש במגוון מקורות מידע.
9. יפתחו ויטפחו יכולות דיון בקבוצה.

דרכי הוראה-למידה והערכה*

יישום תכנית הלימודים מותנה במידה רבה בדרכי ההוראה-למידה וההערכה. דרכי ההוראה-למידה נגזרות הן ממבנה הדעת והן מן הצורך לנקוט אסטרטגיות הוראה-למידה מגוונות, ההולמות את מטרות התכנית ואת השונות שבין התלמידים. על מנת להשיג את מטרות התכנית ולטפח תלמידים בעלי מכוונות עצמית בלמידתם, מומלץ לנקוט שיטות הוראה-למידה והערכה מגוונות. על המורים להתאים את דרכי ההוראה-למידה הן לתלמידים (כישורים, יכולות אינטלקטואליות) והן לנושאי הלימוד, וזאת מתוך ההבנה כי לנושאים שונים ולתלמידים שונים מתאימות דרכי הוראה-למידה שונות.

תכנית לימודים זו פותחה על פי גישת הפדגוגיה הקונסטרוקטיביסטית, שבה התלמיד פעיל בבניית עולם הידע שלו בדרך ייחודית לו ומשמעותית עבורו. כלומר, הלמידה אינה פסיבית, אלא תהליך הלמידה הוא תהליך דיאלוגי בין הפרט לסביבה ולסובבים אותו ובין הפרט לעצמו. מכאן שהלמידה צריכה להיות למידה פעילה, ותפקיד המורים בתהליך ההוראה-למידה הוא להנחות את התלמידים, לסייע, ללוות את תהליכי הלמידה תוך יצירת הזדמנויות לתלמידים לשאילת שאלות ולחקר. עליהם להציע לתלמידים פעילויות המותאמות לרמת המוכנות שלהם כדי ליצור קישורים ולהגיע להבנה בכוחות עצמם. לאור כל זאת, יש לעשות שימוש מושכל במגוון דרכי ההוראה-למידה, כמו דיונים במליאה, למידה שיתופית, עבודות חקר. ככל שתגבר מעורבותם של התלמידים בתהליך, תהיה להם הלמידה משמעותית יותר. להלן פירוט דרכי ההוראה-למידה.

דיונים במליאה

● **דיון מושכל** – ניתוח וגיבוש עמדה בסוגיות מרכזיות הנמצאות במרכז השיח הציבורי ועל סדר היום.

השיעור המונחה על ידי מורה, נבנה סביב יסוד מארגן – סוגיות לדיון כמו: תעסוקה ואבטלה; הון אנושי וצמיחה כלכלית; גלובליזציה; שוק העבודה, תקציב המדינה; המשק הישראלי – השנים הראשונות; שנות ה-90: עלייה, אבטלה ושינויים מבניים. הדיונים בכיתה (לאחר קריאת מאמרים בנושא הנדון) יעזרו לתלמידים לפתח יכולת הקשבה וסובלנות לעמדות לומדים אחרים ומודעות להשקפת עולמם. לדוגמה, ייערך

* בפרקים מסוימים בתכנית יש המלצות ספציפיות שניתן לשלבן בתהליך ההוראה-למידה.

דיון כיתתי על יתרונותיה ומגבלותיה של התחרות החופשית, שלאחריו יציג התלמיד את השקפת עולמו בדף-עמדה.

- **ניתוח בעיות אקטואליות באמצעות מודלים כלכליים**, לדוגמה: התלמידים יישמו את השימוש במודל של עקומת התמורה לניתוח אירועים שעל סדר היום הציבורי, כמו הוויכוח על תקציב המדינה.
- **מיון מושגים כלכליים לקטגוריות**, לדוגמה: מיון מתוך רשימת מוצרים שתוצג בפני התלמיד לצורך הבחנה בין מוצרי השקעה למוצרי צריכה ובין השקעה לחיסכון; או מיון תחומי התערבות של הממשלה במשק על פי אופן ההתערבות.

תהליכי אינדוקציה ודדוקציה

בסדרה של התנסויות עצמיות חיוביות, התלמידים מגיעים להכללה של מושגים, עקרונות ותאוריות ומכאן להבנת המשמעות של מושגים, עקרונות ותאוריות כלכליות. התלמידים מגיעים להבניה של פונקציות התנהגות כלכליות באמצעות תרשימים והצגת מצבים שונים, כחלק אינטגרלי מן הלמידה. השיטה מבוססת על תהליכי חשיבה ברמה גבוהה, על ההנחה שהתלמידים מסוגלים להבין את הנושא ולפרק לחלקים את הנושא או המושג, לבצע תהליכי חשיבה של הפשטה והכללה, להסיק מסקנות בכוחות עצמם וכן לנסח שאלות. התלמידים מנתחים דוגמאות על פי קריטריונים, ובסופו של התהליך הם מגיעים להגדרת המושג ולהסקת מסקנות. אפשר גם להביא דוגמאות מיצירות ספרות, לדוגמה: **רובינזון קרוזו** מאת דניאל דפו יכול לשמש בסיס להבנת המושגים האלה – תופעת המחסור, גורמי הייצור, מגבלת גורמי הייצור (עם דגש על מגבלת זמן), צרכים, הצורך בקבלת החלטות, מהות הבחירה והווייתור. **החברה הפתוחה בסכנה** מאת ג'ורג' סורוס והחופש לבחור מאת מילטון פרידמן עשויים לשמש בסיס להבנת נזקיה ויתרונותיה של הגלובליזציה והשפעתה על איהשוויון.

לימוד באמצעות מקורות

- למידה ממקורות מאפשרת לתלמידים להבנות ידע בדרך החקר ובדרך הגילוי. בעזרת המקורות, התלמידים נחשפים להתרחשויות, לאירועים, לדעות, למניעים ולגורמים.
- חשוב שהתלמידים יכירו מגוון מקורות כתובים וחזותיים להבניית אוריינות מדעית ולהעשרה תרבותית, להבנת הנושאים הנלמדים, לפיתוח הבחנה בין סוגי מקורות ולפיתוח יכולת ניתוח של טקסטים. המקורות הם: כתבות כלכליות בעיתונות הכתובה, המשודרת והחזותית, מאמרים של מומחים בתחום, מחקרים, מסמכים רשמיים של נתונים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המוסד לביטוח לאומי, בנק ישראל וכד'). כמו כן חשוב לשלב הרצאות אורח שיהוו מקור ללמידה, כמו למשל הרצאת כלכלן מאגף התקציבים במשרד האוצר בנושא תקציב הממשלה.

- ניתוח המקורות, יכולת הבחנה בין עמדה לפרשנות ולהצגת נתונים, יכולת לעמת את המקורות השונים ולאמתם – כל אלה תורמים לטיפול תלמיד בעל מכוונות עצמית בלמידה, אדם חושב וביקורתי הבודק ובוחן את מקורות הידע שלו. לדוגמה (פרק 6: "שוק – ביקוש והיצע"): התלמידים ינתחו קטעי עיתונות רלוונטיים להעמקת ההבנה של הנושאים תחרות משוכללת, כלכלת שוק ושל הפרות השכחות של ההנחות במציאות.

משחקי הדמיה

לדוגמה: להכרת חוק הביקוש והבנתו, התלמידים יגיבו על סולם מחירים נתון של מוצר מסוים בכמויות שהם יבקשו לרכוש ממנו. להבנת כשלי שוק והערבות ממשלה, התלמידים יציגו ויעמתו תפיסות כלכליות חברתיות שונות.

למידה חוץ-כיתתית

סיורים: לדוגמה, התלמידים יסיירו בתערוכה המציגה את התפתחות הכסף במוזאון בנק ישראל, יבקרו בסניף בנק מסחרי כלשהו בשילוב הרצאת מומחה. **תצפיות:** לדוגמה, התלמידים יערכו תצפיות בשוק נתון (שוק פשוט כמו שוק הירקות), יאספו נתונים על שינויים במחירים לאורך היום ויצגו הסברים אפשריים לשינויים אלה על בסיס הידע התאורטי שלמדו.

צפייה בסרטים

בתהליך ההוראה-למידה חשוב לשלב סרטים תיעודיים, יומני חדשות וסרטים עלילתיים. הסרטים הם מקור מידע מנקודות מבט שונות: פוליטית, חברתית, כלכלית ותרבותית. זאת ועוד; ביצירה הקולנועית יש רכיבים אידאולוגיים או פוליטיים, שניתוח וחשיפה שלהם תורמים להבנה טובה יותר של התופעות הנלמדות. עצמת החוויה בעת צפייה בסרטים, גדולה יותר מאשר בכל מדיום אחר ומוסיפה ממד החיוני ללימוד. ללימוד באמצעות סרטים וליכולת להבחין בין סרטים עלילתיים לבין סרטים תיעודיים לבין יומני חדשות "ערך מוסף" – טיפוח צפייה ביקורתית מושכלת באמצעי התקשורת ופיתוח כלים להבנה ולניתוח של המידע המועבר באמצעים אלה. לדוגמה: להבנת תופעת האבטלה, ניתן לצפות בסרטים "ללכת עד הסוף", "התזמורת", "זמנים מודרניים" ועוד; להמחשת נושאים נבחרים בכלכלת ישראל, מומלץ להשתמש בסרטים ובקטעים של יומני קולנוע מהתקופה של קליטת העלייה ההמונית.

בתהליך ההוראה למידה גם חשוב לשלב צפייה בכתבות טלוויזיה כדי להבין את התהליכים הכלכליים – לדוגמה: ניתוח התהליך הכלכלי והפוליטי של התקציב כפי שהוא משתקף בכתבות טלוויזיה ובשידור דיוני הכנסת בערוץ 33.

למידת חקר

למידת חקר מבוססת על חומר עיוני מתחום הדעת של הכלכלה. בכתיבת העבודה מתמודדים התלמידים באופן עצמאי עם סוגיה מסוימת – "בעיה", "נושא לבדיקה" – עם דילמה שאין עליה תשובה מן המוכן ושהם נדרשים להעמיק בה, להבהיר ולנסח שאלת חקר. תהליך העבודה מזמן לתלמידים ניווט עצמאי של תהליכי הלמידה שמשמעו קבלת אחריות על הלמידה.

החקר יכול לשלב עבודה עיונית עם עבודת שדה, שבה התלמידים מיישמים את הידע וההבנה שרכשו בלימוד הכלכלה. העבודה היא אישית או קבוצתית ומתבצעת במתודולוגיה של "מחקר איכותי" או "מחקר כמותי".

מחקר איכותי – חקר של מקרה/תופעה/אירוע הבוחן תהליכים שונים בעת התרחשותם או היבטים שונים של המציאות. שאלת החקר היא כללית וגמישה ונבנית עם התקדמות העבודה.

הנתונים נאספים באמצעות ראיונות, תצפיות וניתוח מסמכים, ומעובדים באמצעות ניתוח תוכן ומציאת קטגוריות מכלילות.

ניתוח הנתונים מוצג בדרך תאורית וכולל ציטוטים מתוך ראיונות ומסמכים שונים: תעודות אישיות, רישומי פרוטוקולים וכדומה.

מחקר כמותי – בחינת תאוריות ומציאת קשר בין משתנים מוגדרים, אישוש השערות או הפרכתן. שאלת החקר היא ממוקדת והיא חייבת לכלול לפחות שני משתנים (מושגים) שונים שיש ביניהם קשר. הנתונים הם כמותיים, ועיבוד הנתונים מתבצע באמצעות פרוצדורות סטטיסטיות.

מאפייני שאלת חקר:

- אין עליה תשובה מן המוכן;
- מזמנת חיפוש מידע במקורות מגוונים;
- מעוררת חשיבה;
- בודקת השפעות, טיעונים, הקשרים וכדומה;
- מבוססת על טענה, השערה או הנחה שיש לחקור ולבדוק;
- רלוונטית ובעלת משמעות לעולמם של התלמידים, מעניינת ומאתגרת;
- מורכבת ומשלבת נושאים שונים מתחום הכלכלה ומאפשרת חקר מהיבטים שונים.

למידת חקר נועדה לסייע בפיתוח לומד עצמאי בעל אוריינות מחקרית. הלומד ירכוש מיומנויות בתחומים אלה:

- הצגת שאלת חקר – לדוגמה, ניתוח הקשר שבין רווחיות של פירמה מסוימת (על פי בחירת התלמיד) לבין שערי המניות שלה בבורסה במהלך תקופה נתונה. שערי המניות והדו"חות הכספיים של הפירמה ילקחו מאתרי האינטרנט של הבורסה לניירות ערך בתל אביב ועוד.
- איסוף נתונים אמפיריים (שאלונים, ראיונות ותצפיות) – לדוגמה, בניית שאלון שיבחן את דפוסי ההתנהגות המתוכננת של התלמידים וחבריהם לצרכנים במספר שווקים. התלמידים יעבדו את הממצאים שנאספו וינסו לעצב פרופילים שונים של צרכנים (צרכנים רציונליים מול צרכנים לארציונליים).
- איסוף נתונים מתוך מקורות שונים – נועד לסייע בהמחשת התהליכים הכלכליים ובהבנת חוקי הכלכלה. הנתונים ישמשו כלי עזר חשוב בניית תופעות כלכליות בחברה הישראלית ובעולם הגלובלי ויאספו מתוך מאגרי מידע מתוקשבים, שנתונים סטטיסטיים ודו"חות בנק ישראל. דוגמאות: 1. ניתוח נתונים סטטיסטיים העוסקים בקשר שבין מין העובד, השכלתו ומשתני רקע נוספים לבין שיעור ההשתתפות בכוח העבודה וגובה ההכנסה; 2. עריכת השוואות בין לאומיות מתוך פרסומים של קרן המטבע הבינלאומית והאו"ם לגבי אי-השוויון בחלוקת ההכנסות.

למידה בסביבה ממוחשבת ומתוקשבת

לימוד מקצוע כלכלה ישלב למידה בסביבה ממוחשבת ומתוקשבת (יישומים על גבי תקליטורים) הכוללת מקורות מידע טקסטואליים וחזותיים (אירועים פוליטיים וחברתיים ועוד). הלימוד גם ישלב כלי עבודה, הפעלות והנחיות למשתמשים. (בדרך כלל, סביבות אלה ממוחשבות, מתוקשבות וממוקדות סביב נושא, והחומר בהן ממוין ומבוקר.)

סביבות למידה ממוחשבות – אלה הם מאגרי מידע אינטרנטיים זמינים לכול, המתעדכנים ומתרחבים ללא הרף. מאגרים אלה ישמשו את המורים והלומדים כמקור מידע עדכני במגוון משימות לימודיות הנגזרות מתכנית הלימודים – הן בפעילויות לימודיות הקשורות בתכנים המוגדרים בתכנית והן בביצוע היחידה החמישית.

שילוב סביבות הלמידה המתוקשבות בתהליך ההוראה-למידה מאפשר:

- שיוט במרחבי האינטרנט המוביל אל ספרייה דיגיטלית רחבת היקף שאינה ממוינת ואינה מבוקרת. מטרת השיוט היא לאתר מידע נדרש, ובהמשך למיין את הממצאים (הן מבחינת האיכות והאמינות והן מבחינת הרלוונטיות למטלה המסוימת), לנתחם, להעריך אותם ולעבדם. השיוט הוא אמצעי ומטרה גם יחד, והקניית מיומנות זו היא חלק מהכשרתו של לומד עצמאי.

- שימוש בערוצי התקשורת לקבלת סיוע או מידע ממומחים.
 - עיבוד תוצרי למידה, כמו הכנת מצגות והצגתן.
- הלימוד באמצעות מחשב פותח בפני התלמידים אפשרויות חדשות להבניית ידע ממקורות מידע שונים ומגוונים, להצלבה והעמקה של מידע שלא ניתן להשיגו מתוך ספר הלימוד.
- עבודה בסביבות למידה ממוחשבות ומתוקשבות היא חלק אינטרגלי מהתכנית. העיתוי וההיקף ייקבעו על ידי צוות המורים.

הערכה כמעצבת הוראה*

הערכה היא חלק אינטגרלי מתהליכי ההוראה-למידה.

בנושא "הערכת הישגים" קיימות שתי גישות מרכזיות השונות זו מזו.**

- "הערכה מעצבת" – ההערכה נתפסת כ"הערכה לשם למידה" (הל"ל).

- "הערכה מסכמת" – ההערכה נתפסת כ"הערכה של הלמידה" (השל"ל).

כל אחת מהגישות מציבה מטרות הערכה שונות המשפיעות על תרבות הלמידה וההוראה בכיתה, ומנתבת אותן. מטרת ההערכה על פי הגישה הראשונה היא מתן משוב מפורט לשם קידום הלמידה וההוראה; מטרת ההערכה על פי הגישה השנייה היא סיכום ודיווח של רמת הישגיהם של הלומדים המבוטאת בציון לצורך מיון, הסמכה וכדומה.

כותבי תכנית זו מאמצים את הגישה של הערכה לשם למידה ועיצוב ההוראה כדי לשפר את ההוראה ולקדם את הלמידה, ולפיכך ההערכה צריכה להיות "הערכה מעצבת". תהליך הערכת הישגים הוא רצוף ומתמשך והוא מתקיים לאורך זמן. בתהליך זה חייבת להיות הלימה בין מטרות ההוראה, דרכי הביצוע (אסטרטגיות הוראה-למידה) וההערכה.

לעומת דרכי הערכה אחרות, הערכה מעצבת אינה אירוע מסכם וחד-פעמי המכוון רק לקביעת ציונים כוללים, אלא היא חלק בלתי נפרד מתהליך ההוראה-למידה. באמצעותה נבדקות שליטת התלמידים בנושאים שנלמדו בכיתה, יכולת הפעלת כישורים קוגניטיביים ברמות חשיבה שונות ובמיומנויות שונות והמידה שבה הושגו מטרות ההוראה (מטרות תכנית הלימודים).

באמצעות הערכה מעצבת מעריכים הן את תהליכי הלמידה והן את תוצרי הלמידה. שילוב הערכה מעצבת בתהליך ההוראה-למידה מאפשר למורה לבדוק את מידת

* עובד על ידי חנה אדן על פי: צופיה יועד (2002). פרק "הערכה" בתכנית לימודים במקרא לבי"ס הממלכת, האגף לת"ל, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים.

** מ' בירנבוים (בהפקה). בתוך: בירנבוים, יועד, כ"ץ וקימרון, סביבת למידה מתוקשבת לפיתוח מקצועי של מורים בנושא טיפוח הכוונה עצמית בלמידה, יחידה 7, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים.

ההתקדמות של כל אחד מהתלמידים בכיתה ושל הכיתה כולה. באמצעות הערכה מעצבת יבחנו הלומדים והמורים באיזו מידה הושגו מטרות התכנית, יאתרו נקודות חוזק, נקודות חולשה, קשיים וכשלים. ממצאי ההערכה המעצבת מזמנים דיאלוג עם הלומדים ורפלקציה של הלומדים עצמם על ביצועיהם ועל מהלך התקדמותם. דרך זו עשויה לשפר את תפקודי המורה ואת הישגי הלומדים. בעקבות המשוב המתקבל ומהלכי הרפלקציה השזורים בו, המורים עורכים שינויים מתאימים בתהליך ההוראה-למידה, בחומרי הלמידה, בדרכי ההוראה ובארגון הסביבה הלימודית, ובכך הם מעצבים מחדש את ההוראה. תרבות הערכה זו מכוונת את המורים ואת הלומדים לאסוף ראיות על עשייתם והבנתם תוך שיפור אינטגרטיבי של הראיות המצטברות.

ההערכה מתבצעת בכמה צמתים בתהליך ההוראה-למידה:

- **בעת תכנון** הפעילות הלימודית לשם תכנון פעולות ההוראה-למידה בזיקה למטרות התכנית ובהתאם לצורכי התלמידים. המורים אוספים מידע על ידע קודם של התלמידים בתחום התוכן והמיומנויות כדי להחליט באילו נושאי לימוד ומיומנויות יש צורך להרחיב או לצמצם בתהליך ההוראה ואילו אסטרטגיות ופעולות הוראה-למידה כדאי לאמץ.
- **בעת התרחשות הפעילות הלימודית**, כפעולת משוב למורה ולתלמידים על תהליך הלמידה שהתרחש בכיתה. ההערכה משמשת כלי מעקב מתמיד אחר תהליך ההוראה-למידה לעיצוב ההוראה.
- **בסיום התהליך הלימודי**, ככלי לסיכום תהליך ההוראה-למידה ולקבלת משוב על התהליך כולו. על סמך ממצאי ההערכה, המורים מתכננים את מחזור ההוראה הבא.

בתהליך ההערכה אמורים הלומדים לדעת ולהבין מראש מה מצופה מהם בתחומי התוכן ובתחום מיומנויות הלמידה והחשיבה, ובאילו דרכים הם יוכלו להשיג את היעדים המצופים. מומלץ שהלומדים יהיו שותפים בהערכת הישגיהם במהלך הלמידה וישפרו בדרך זו את הבנתם ושליטתם בחומר הנלמד. היעדים המצופים כוללים את תחום התוכן ואת תחום כישורי החשיבה והלמידה שההוראה אמורה לפתח אצל הלומד:* כשירותים

* מ' בירנבוים (1997). **חלופות בהערכת הישגים**, רמות, תל אביב, עמ' 24.

"כשירות קוגניטיבית: פתרון בעיות, חשיבה ביקורתית, חשיבה לוגית, המצאה/יצירתיות, הבעה בכתב ובעל־פה, הגדרת נושא, שאילת שאלות, שימוש יעיל במידע, עיבוד המידע, מיזוגו וארגונו, ניסוח השערות למחקר, התבוננות/תצפית, שימוש נכון במכשירים, ניתוח נתונים, הצגת נתונים באופן מתקשר, הסקת מסקנות, שיפוט/הערכה..."

"כשירות מטה-קוגניטיבית: תכנון מהלך הפעולה, בחירת אסטרטגיה מתאימה, פיקוח על ההבנה, הערכת יעילות האסטרטגיה, הפעלת אסטרטגיית תיקון, רפלקציה, הערכה עצמית..."

קוגניטיביות, כשירויות מטה-קוגניטיביות, כשירויות חברתיות, כשירויות בניהול משאבים וכשירויות הקשורות באיכויות אישיות.

ההערכה מתרחשת במסגרת דיאלוג מתמשך בין המורים לתלמידים. בדיאלוג לוקחים הלומדים חלק פעיל בתהליכי ההערכה כדי להוכיח את המסוגלות וההבנות שלהם בחומר הנלמד ובתהליכי הלמידה.

ההערכה כוללת מטלות משמעותיות ומאתגרות, המתבצעות בסביבות למידה מגוונות. הערכה זו יסודה בשמירת הקשר בין תהליכי ההוראה, הלמידה וההערכה המתרחשים במסגרות הכיתה הלומדת.

תהליך ההערכה המעצבת כולל את השלבים שלהלן:

- הצבת המטרות שאת מידת השגתן מבקשים להעריך – מה מצופה מהלומדים בתחומי התוכן ובתחום מיומנות הלמידה והחשיבה.
- הכנת מטלות ומשימות.
- הכנת מחוון, ובו קריטריונים להערכה ופירוט רמות הביצוע.
- הערכת ביצוע התלמידים ומשוב (באמצעות מחוון), כולל שילוב הלומד בתהליך ההערכה.
- ביצוע רפלקציה על ידי המורה ועל ידי הלומדים.
- עיצוב ההוראה והלמידה בעקבות ניתוח תוצאות ההערכה.

מומלץ לשלב בתהליך ההוראה-למידה **מגוון כלי הערכה** המאפשרים למורים לקבל תמונה מקיפה של הישגי הלומדים, להתייחס ללומדים מזוויות ראייה שונות על פי היכולות והנטיות שלהם ולהיענות לצורכי התלמידים השונים, לאינטליגנציות השונות ולסגנונות הלמידה השונים. המורים ישתפו את הלומדים בבחירת דרכי ההערכה, יציעו בפניהם דרכי הערכה שונות ובכך יעודדו את התלמידים לקיים השתתפות פעילה בלמידה. מעורבות התלמידים בתהליך הלמידה תגבר, והלמידה תהיה משמעותית יותר ונתונה לאחריותם בצד היותר נתונה לאחריות המורה.

"כשירות חברתית: תקשור עם הסביבה, ניהול שיחה/דיון, שכנוע, הנהגה, עבודה בצוות, הקשבה, שיתוף פעולה, סובלנות, כיבוד הזולת..."

"איכויות אישיות: הנעה פנימית, נקיטת יזמה, סקרנות, פתיחות, עמידה במצבי תסכול, נטילת אחריות, אמונה ביכולת האישית, עצמאות, התמדה, כושר ריכוז, הסתגלות לשינויים..."

להלן דוגמאות* של כלי הערכה הן לתהליך הלמידה והן לתוצרי הלמידה:

1. מטלת ביצוע
2. יומן תיעוד הלמידה (תיעוד ורפלקציה)
3. תלקיטים (פורטפוליו)
4. בחנים ומבחנים

1. מטלת ביצוע כמטלת הערכה:

מטלת ביצוע מיועדת להעריך את יכולתם של התלמידים ביישום התכנים שלמדו תוך הפעלת מיומנויות חשיבה גבוהות כמו: תכנון, ארגון מידע ומיזוג, הסקת מסקנות, ביקורתיות (ראו הערת שוליים, עמ' 21).

מטלת הביצוע היא משימה מאתגרת לתלמידים ואינה מתבצעת בלחץ של זמן. מטלת ביצוע היא מטלה פתוחה ומורכבת, המציגה בעיה והמאפשרת מתן פתרונות שונים לבעיה זו. בתחילת הביצוע התלמידים מתבקשים לתכנן את מהלך עבודתם ולהפעיל שיקול דעת בבחירת התכנים המתאימים. המשכה של עבודת התלמידים הוא בחקירה ובמתן פתרונות שונים, בהתבוננות בבעיות מנקודות מבט שונות ובשימוש בתהליכי חשיבה מורכבים כדי להביא לידי ביטוי את הידע שרכשו. מטלת ביצוע מזמנת עבודה בצוות ומעודדת את העמקת ההבנה באמצעות הדיון הקבוצתי ובאמצעות הערכה עצמית ומהלכים רפלקטיביים של הלומדים.

תהליך פיתוח מטלת הביצוע ראשיתו בהצבת המטרות והמשכו בכתיבת המטלה, שביצועה אמור לספק ראיות על מידת השגת המטרות. כדי להעריך נכונה את ביצוע המטלה על ידי הלומדים, יש להציב מראש קריטריונים מוגדרים היטב, וזאת באמצעות **מחווין**.

2. יומן תיעוד הלמידה (תיעוד ורפלקציה)

יומן תיעוד הלמידה הוא אחד מכלי הלמידה וההערכה המביאים להתבוננות מושכלת בתהליכי הלמידה ולהבנת החומר הנלמד. ביומן רושמים התלמידים הערות ומחשבות על תהליך למידתם ועל הישגיהם. הנחיית התלמידים לחשיבה ולכתיבה רפלקטיבית ביומן

* דוגמאות למטלות ביצוע, למחווונים, ליומני תיעוד הלמידה, לתלקיטים ולכלים נוספים בהערכה ניתן למצוא אצל:

- **איך עושים את זה?**; מודריך מעשי לחלופות להערכת הישגים, האגף לת"ל, האגף לחינוך עליסודי, מעלות, תל אביב, תשס"ג.
- מ' בירנבוים (1997). **חלופות בהערכת הישגים**, רמות, תל אביב.
- מ' בירנבוים (עורכת) (1997). **הערכה מושכלת – מתאוריה למעשה**, רמות, תל אביב.
- בירנבוים, יועד, כ"ץ וקימרון (2005). **סביבת למידה מתוקשבת לטיפוח הכוונה עצמית בלמידה**, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים.

תיעוד הלמידה מאפשרת להם להתבונן ממרחק־זמן על המהלכים שעברו ועל תוצאותיהם. היא ממקדת אותם בניתוח הנעשה, באיתור מהלכים מוצלחים ובהבנתם ובמציאת נקודות התורפה בלמידתם המצריכות חיזוק.

באמצעות יומני תיעוד הלמידה, המורים מנהלים דיאלוג כתוב עם תלמידיהם, ואילו התלמידים מנהלים דיאלוג פנימי עם עצמם, וחיצוני – עם מוריהם ולעתים אף עם עמיתיהם. דיאלוגים אלה מהווים לתלמידים ולמורים ראיות חשובות על תהליכי הלמידה ועל מידת הבנת הנלמד.

3. תלקיט (פורטפוליו)

התלקיט הוא אוסף של חלק מעבודות התלמידים שנבחרו בקפידה במהלך השנה על ידי התלמידים עצמם כראיות למהלכי הלמידה ולמידת הבנתם את חומר הלימוד. התלקיט משקף את התקדמותם והישגיהם של הלומדים במקצוע הנלמד. הוא משמש מכשיר להערכה מתמשכת של תהליך הלמידה ותוצאותיה ומעיד על תהליך הבניית הידע של הלומדים במהלך למידתם. מאחר שהתלקיט נבנה על ידי כל אחד מהלומדים, הוא מהווה בסיס לביטוי עצמי וייחודי.

עקרונות בניית התלקיט:

- התלמידים יקבעו בשיתוף עם המורים קריטריונים ברורים לבחירת החומר שייכלל בתלקיט וקריטריונים ברורים להערכת החומר וינסחו אותם.
- התלמידים יהיו אחראים לניהול התלקיט במהלך שנת לימודים ולבחירת הראיות שייכללו בו.
- בתלקיט ניתן לכלול פריטים מסוגים שונים: כתובים, מוקלטים וחזותיים, כגון: שיעורי בית, מבחנים, תוצרי מטלות ביצוע, תוצרי חקירה עיונית; או תוצרים, כגון: דו"ח, דגם, מצגת, עיתון, רפלקציה והערכה עצמית, הערכות עמיתים ותצפיות. כל פריט שייכלל בתלקיט ילווה בנימוק לבחירתו ובהסבר מה הוא אמור לייצג, איך נוצר, מה היו הקשיים בביצועו, כיצד התגברו על הקשיים, מה הערך המוסף של פריט זה לעולם הידע של הלומדים וכדומה.

שלושת הסוגים העיקריים של התלקיטים הם אלה:

תלקיט עבודות נבחרות – הלומדים מציגים את העבודות הטובות ביותר שעשו במהלך השנה.

תלקיט תהליך – הלומדים מציגים דוגמאות טובות וטובות פחות המייצגות את התפתחותם בתהליך הלמידה.

תלקיט משולב – שילוב של שני הסוגים הנ"ל.

חשוב מאוד שהמורים והתלמידים יגדירו מראש מהי מטרתם בהכנת התלקיט.

4. בחנים ומבחנים

הבחנים והמבחנים יהיו בכתב או בעל-פה, בזמן מוגדר, ויבדקו נושא מוגדר. הם יתבצעו בכיתה או כמבחן בית ויבדקו את שליטת התלמידים בחומר ביחידת לימוד מצומצמת או מורחבת. המבחנים יכללו מגוון שאלות הבודקות שליטה בתכנים, במיומנויות ובתפקודי החשיבה המפורטים במטרות ההוראה של תכנית הלימודים ואשר את מידת השגתן מבקשים להעריך. בשאלות המבחן נדרשים התלמידים גם לחשיבה ברמה גבוהה (הסבר, השוואה, הנמקה בעד ונגד, ניתוח, יישום, הערכה וכד'), ולא לשינון ולזכירה בלבד. הערכת תוצאות הבחנים והמבחנים תינתן באמצעות מחוון מפורט, הכולל דגם תשובות בהתאם למטרות שהציבו המורים והתלמידים למהלך הלמידה, ולא רק באמצעות ציון מספרי מסכם.

לאחר הערכת מבחני התלמידים, ינתחו המורים את פריטי המבחן ואת תוצאותיו למטרות משוב, ובמידת הצורך – כדי לעצב את ההוראה מחדש. המורים יבחנו מהן דרכי ההתמודדות עם נושאים ומיומנויות שבהם הישגי תלמידים רבים היו נמוכים. ההערכה תסייע גם לתלמיד הבודד למקד את מאמציו בנושאים ובמיומנויות שבהם הישגיו היו נמוכים.

לסיכום

כפי שכבר צוין, חייבת להיות הלימה בין מטרות התכנית לבין דרכי ההוראה-למידה בכיתה ובין דרכי ההערכה הנהוגות בה. לכן סביבת הלמידה צריכה לאפשר ללומדים התנסויות בביצוע עבודות מגוונות, היוצרות את תרבות החשיבה בכיתה. "לדבר על תרבות חשיבה כיתתית, פירושו להתייחס אל הסביבה הכיתתית שבה חוברים יחד כוחות השפה, הערכים, הציפיות וההרגלים במטרה לחזק ולטפח את מפעל החשיבה הטובה".*

* (1996). הכיתה החושבת, מכון ברנקרוביץ ומשרד החינוך התרבות והספורט, האגף לתכניות לימודים, ירושלים, עמ' 2.

אוכלוסיית היעד

התכנית מיועדת לתלמידי החטיבה העליונה בבתי הספר העיוניים או המקיפים ולתלמידים אקסטרנניים הניגשים לבחינות בגרות. לבוחרים ב־5 יחידות לימוד, מומלץ ללמוד את שתי היחידות הראשונות בכיתה י"א ואת שתי היחידות הבאות בכיתה י"ב. שתי היחידות הראשונות הן דרישות קדם לשתי היחידות הבאות ולעבודת החקר של היחידה החמישית.

מבנה התכנית

התכנית כוללת פרקים המציגים תפיסות יסוד כלכליות ומודלים כלכליים לצד פרקי דיון בסוגיות מרכזיות. מבנה זה נשמר בכל יחידות הלימוד.

שתי יחידות לימוד ראשונות: נושאים נבחרים במיקרו־כלכלה, מושגי יסוד במאקרו־כלכלה ומספר סוגיות לדיון, כמפורט בהמשך.

יחידת לימוד שלישית: נושאים נבחרים במאקרו־כלכלה מלווים בסוגיות לדיון בנושאים אלו.

יחידת לימוד רביעית: פרקים נבחרים בכלכלת ישראל ודיון במשנתם של כמה ממעצבי תורת הכלכלה.

יחידת לימוד חמישית: עבודת חקר.

תכנית הלימודים בשתי היחידות הראשונות

מטרות

התלמידים:

- יכירו ויבינו מושגי יסוד בכלכלה, תפיסות יסוד בכלכלה ומודלים כלכליים מרכזיים שיאפשרו להם להבין את משמעות החשיבה הכלכלית.
- יכירו את המציאות הכלכלית בישראל.
- יהיו מסוגלים לקיים דיונים משמעותיים שבהם ישתמשו בנתונים ובטיעונים כלכליים בסוגיות כלכליות מרכזיות ורלוונטיות שעל סדר היום הציבורי.

נושאי הלימוד

פרקים 1, 2, 3: מציגים שאלות יסוד בכלכלה וכן את בעיות המחסור, הבחירה והויתור. כמו כן מוצג המודל של עקומת גבול אפשרויות הייצור.

פרקים 4, 5: מובאים שני נושאים לדיון – תעסוקה ואבטלה; הון אנושי וצמיחה. פרקים אלו מבוססים על התאוריות שנלמדו בשלושת הפרקים הראשונים ויש בהם מושגים חדשים, הרחבה עיונית ויישום של המודל (עקומת תמורה).

פרק 6: מציג את המודל של השוק, כלומר ביקוש והיצע.

פרק 7: דן בשוק העבודה, ועושה שימוש במודל השוק מן הפרק הקודם.

פרק 8: דן בכשלי שוק ובסיבות למעורבות הממשלה במשק.

פרק 9: דן באי־שוויון בהתחלקות ההכנסות ובשאלת העוני. זאת, בעקבות הלמידה בפרק הקודם של מודל התחרות המשוכללת ושל כשלי שוק המבטאים את מגבלותיו של המודל התחרותי.

פרק 10: כולל מושגי יסוד במאקרו־כלכלה, לרבות מודל פשוט.

פרק 11: דן במדיניות התקציב. מתבסס על הרקע התאורטי שנלמד בפרק הקודם.

פרק 12: חותם את שתי יחידות הלימוד הראשונות. מתבסס על המודלים והמושגים שנלמדו ומוסיף ומרחיב בנושא הגלובליזציה.

תכנית הלימודים בשתי היחידות המתקדמות (שלישית ורביעית)

התכנית ברמה המוגברת בשתי היחידות המתקדמות מתבססת על היסודות שהונחו בשתי היחידות הראשונות ותחזק אותם, והיא נועדה להרחיב את הבסיס התאורטי במאקרו כלכלה ולטפח את היכולת להשתמש בידע שנרכש כדי לנתח את המדיניות הכלכלית בישראל ולהבין את הסוגיות הכלכליות שעל סדר היום הציבורי.

הוועדה הוצרכה לבחור מתוך שפע נושאים חשובים ומעניינים, כשהקריטריון המנחה הוא מרכזיות הנושאים להבנת המציאות הכלכלית והמדינית בישראל. נמנענו מלהעתיק את מתכונת הקורס "מבוא לכלכלת־מאקרו" הנלמד באוניברסיטאות, והעדפנו להותיר פנאי להכרת המשק הישראלי ולדיון במדיניות הכלכלית בישראל. מצאנו לנכון לכלול בתכנית אבני דרך בכלכלת ישראל – הן כדי להסתייע בניסיון ההיסטורי להמחשת סוגיות

מאקרו-כלכליות ולניתוח המדיניות הכלכלית, והן לשם הרחבת הידע. נושאים מרכזיים בכלכלת ישראל יהיו כלולים ביחידת הלימוד הרביעית.

הדיון בכלכלת ישראל חולק לחמישה פרקים כרונולוגיים. בכל פרק הודגשו השאלות הכלכליות העיקריות שאפיינו את התקופה וכן המדיניות המאקרו-כלכלית שבאה לתת להן מענה: צמיחה, אינפלציה, אבטלה, אי־שוויון בחלוקת ההכנסות והשתלבות בתהליך הגלובלי.

הוועדה התלבטה כיצד לשלב בתכנית את הדיון בכלכלת ישראל: האם להביא את חמשת הפרקים ברצף, או לפצל אותם כך שכל פרק בכלכלת ישראל יבוא לאחר פרק מתאים המציג מודל כלכלי רלוונטי.

למרות יתרונות הפיצול הוחלט להביא את הדיון בכלכלת ישראל ברצף, אחרי הפרקים התאורטיים. השיקול העיקרי היה שפרקים אלו מתארים, אם גם בצמצום, תמונת מציאות מורכבת מטבעה, שלהבנתה נדרשים התלמידים לרוב הנושאים התאורטיים שנלמדים בתכנית, ובמיוחד לשיקולים המנחים משק פתוח. שיקול נוסף היה שההצגה ברצף מקילה הן על המורים והן על התלמידים בכך שהיא מציירת בפניהם תמונה שלמה. ההנחה היא שהמורים ישלבו דוגמאות מכלכלת ישראל בתהליך ההוראה למידה של החומר התאורטי על פי שיקול דעתם והרלוונטיות; כלומר, ישולבו פרקים היסטוריים כל אימת שיידרשו דוגמאות מכלכלת ישראל להמחשת מודלים כלכליים ולניתוח המדיניות המאקרו-כלכלית. נימוק נוסף: הפרקים בכלכלת ישראל הם, למעשה, אופציה להפריד בין היחידה השלישית ליחידה הרביעית.

נושא הגלובליזציה שבו חתמנו את התכנית ברמה הבסיסית חוזר גם בתכנית ברמה המתקדמת ומשתבץ בפרקים השונים. מודגש האופן שבו הגלובליזציה מעצבת את המציאות הכלכלית ותוחמת את טווח האפשרויות של הממשלה להפעיל מדיניות כלכלית. התכנית כולה נחתמת בפרק תאורטי שהוא מעין סיכום או מבט על שנועד להציג בפני התלמידים את משנתם של שלושה ממעצבי תורת הכלכלה המודרנית: אדם סמית, אבי האסכולה הקלאסית שגיבש את משנתו בראשית המהפכה התעשייתית והתמקד בכוחות הכלכליים המניעים את המשק; דוד ריקרדו, שפעל בעיצומה של המהפכה התעשייתית והתמקד בהבנת חלוקת ההכנסות והשפעותיה; ג'ון מינארד קיינס, שגיבש את גישתו הכלכלית, "הגישה הקיינסיאנית", בעקבות המשבר הכלכלי הגדול שהחל ב־1929. חוץ מהמשנות הכלכליות הנ"ל מביאה התכנית מידע על כמה מן התפיסות הכלכליות חברתיות המובילות.

תכנית הלימודים ברמה המוגברת מתמקדת במאקרו-כלכלה, אך גם מחזקת ומעמיקה נושאים במיקרו-כלכלה. התלמידים ילמדו מודל כלכלי משולב, ואגב כך יתאפשר להם להבין איך נקבעים קצב הצמיחה, רמת התעסוקה וקצב האינפלציה במשק, מהי מדיניות

מאקרו-כלכלית, מהו תפקידם של שער הריבית ושל שער החליפין במשק ואיך הם נקבעים, כיצד אפשר להשפיע על רמת התעסוקה במשק, איך ניתן לעודד צמיחה, ומדוע הכלכלנים מזהירים מפני אינפלציה מהירה.

התלמידים יבינו כי כמו הפרטים והפירוט, גם ממשלה שמפעילה מדיניות מאקרו-כלכלית עוסקת בבחירה בין חלופות, למשל בחירה בין צמצום האבטלה לשמירת יציבות מחירים, בין צמיחה מהירה לצמצום אי-שוויון, בין הגדלת הגירעון בתקציב המדינה להעמקת האבטלה, בין הגדלת החוב הלאומי לקיצוץ בחינוך וכדומה.

הכרת המודלים המאקרו-כלכליים ואמצעי המדיניות הכלכלית שבידי הממשלה תאפשר לתלמידים להבין על מה נסב הוויכוח הכלכלי ולגבש עמדה מנומקת בנושא. דגש מיוחד יינתן לסוגיות שעל סדר היום הציבורי, כמו מדיניות לקידום צמיחה ותעסוקה, מדיניות אנטי-אינפלציונית, ליברליזציה והפרטה, מדיניות לצמצום עוני ואי-שוויון.

התכנית אינה מכוונת לתלמידים שימשיכו בלימודים אקדמאיים במסלול כלכלה או מנהל עסקים. התכנית מיועדת לפתח יכולות אינטלקטואליות, מיומנות שימוש במקורות מידע, חשיבה ביקורתית ויכולת שיפוט והערכה, וכן לסייע לתלמידים להבין את המציאות הכלכלית והחברתית. הוועדה מקווה כי התהליך הלימודי על פי תכנית זו יפתח אחריות אישית וחברתית ואמפתיה לזולת וכן השקפת עולם הומניסטית.

יחידת לימוד שלישית

מטרות

התלמידים:

- יעמיקו את ההבנה של תהליכים מאקרו-כלכליים חשובים.
- יכירו מודל מאקרו-כלכלי פשוט.
- יהיו מסוגלים להשתמש בכלים אנליטיים לא מורכבים.
- ינתחו קשרים משתנים בין משתנים מאקרו-כלכליים (שהם אבני יסוד בהבנת המציאות הכלכלית).
- יהיו מסוגלים לנתח מדיניות כלכלית ולנהל דיון בדילמות הנגזרות ממנה.

נושאי הלימוד

פרק 1: מבוא.

פרק 2: כסף, בנקים ובנק מרכזי.

פרק 3: מודל משולב למשק סגור.

פרק 4: מדיניות כלכלית במשק סגור.

פרק 5: יתרון יחסי וסחר חוץ.

פרק 6: מאזן תשלומים ומדיניות מאזן תשלומים.
פרק 7: מודל משולב למשק פתוח.

יחידת לימוד רביעית

מטרות

התלמידים:

- יכירו את ההתפתחויות והאירועים המרכזיים בתולדות המשק הישראלי.
- יוכלו ליישם את הידע שבנו בתהליך הלמידה בשלוש יחידות הלימוד הראשונות, לניתוח התהליכים המהותיים שהתרחשו במשק הישראלי בצמתים חשובים.
- יהיו מסוגלים לדון באופן מושכל בדילמות, בהחלטות המדיניות ובשינויים האידאולוגיים והמבניים.
- יכירו את משנתם של כמה ממעצבי תורת הכלכלה ויבינו את התפיסות הכלכליות החשובות.

נושאי הלימוד

- פרק 8: המשק הישראלי – השנים הראשונות.
- פרק 9: ממשבר האנרגיה עד התכנית לייצוב המשק.
- פרק 10: מתכנית הייצוב לשפל כלכלי (1985-1990).
- פרק 11: שנות ה־90 – עלייה, אבטלה ושינויים מבניים.
- פרק 12: ראשית שנות ה־2000 – שנים קשות למשק הישראלי.
- פרק 13: התפתחות החשיבה הכלכלית המודרנית על משנתם של כמה ממעצבי תורת הכלכלה המודרנית.